

Д-р Јованка Стојановска-Друговац

НИКОЛА ЈОНКОВ ВАПЦАРОВ КАКО ПОЕТ ЗА ДЕЦА

(Банско, 1909 – Софија, 1942)

*„Народиите, кои имаат личности како Вапцаров растаат
во очите на светот“*

К. Салвадоре

*„Македонија беше цела во Вапцаровото срце.
Тој ја сакаше безгранично многу и преку ѝаа
безгранична љубов - го сакаше и светот“.*

Д. Митрев

Личноста и делото на Никола Јонков Вапцаров претставува обединување на, како што Димитар Митрев вели (Димитар Митрев: Вапцаров, 1954), подвигот од поезијата и подвигот од животот. Од причини што своите дела ги напишал на бугарски јазик тие, и припаѓаат и на бугарската книжевност, како што, легитимно и припаѓаат и на македонската книжевна историја. Миодраг Друговац пишува дека „во македонската наука за книжевноста (Димитар Митрев, Блаже Ристовски, Гане Тодоровски, и др.) проблемот на неговата припадност е разгледуван и решаван дијалектички, со аргументи од животот и работата на самиот Вапцаров, неговото творештво, неговата раководна улога во дејноста на македонскиот литературен кружок, сведоштва на неговите најблиски соработници (Ангел Жаров, Антон Попов, Димитар Митрев)“¹. Професорот Гане Тодоровски запиша дека „творештвото на секој голем поет му припаѓа на светот, така и Вапцаров е и македонски и бугарски и балкански и европски и светски“². Вапцаров, како еден од најистакнатите афирматори на македонската национална мисла, пееше во времето кое не беше за песна / не, сега не е за поезија / и да сакаш, не можеш да пееш!/. Тој останува во „целото свое толку величествено

¹ Миодраг Друговац: Македонска книжевност за деца и младина (од Џинот до Чинго), Детска радост, Скопје, 1996. стр. 60. Во книгата е направен печатна грешка: наместо А. Панов треба да стои А. Попов.

² Никола Вапцаров: Творби, избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1979 стр. 5.

поминување во овој свет, восхитно доследен на својата поезија, а неговата поезија тотално доследна на неговиот живот“. (Георги Старделов: Кон Вапцаров, во: Никола Јонков Вапцаров, творби, избор и предговор Гане Тодоровски, Мисла, Скопје, 1979, д. 335). Најдлабоките траги во творечката патека Вапцаров ги остави во поезијата преку која реторично протестира, страшно коментира, укажува и докажува како земјата се сака. Стефан Хермлин рече дека „Вапцаров го повтора животот, бранувањата, преживувањата на поетите, кои исто како него загинаа во борбата или изгореа во пламениот копнеж по неа. Помислиме ли на Вапцаров, мислата не поведува кон Шели и Бајрон, кон Бихер и Летарди“.

Во јуни 1937 година „Железничарски подем“³ го објави првиот дел од поемата „Возот“ на Никола Јонков Вапцаров. Пет - шест децении по настанувањето на оваа поема, како порано со песните на Прличев, Гане Тодоровски ја подготви, стиховите ги помакедончи и со предговорот „Вапцаров како детски поет“ во 1993 година поемата ја објави⁴.

Освен поемата „Возот“ оваа книга ги содржи и песните „Стрико Јоне“, „Деноноќно врне снег“, „Врабешката зговорна дружина“, „Машинист“, „Утринава, рано в зори“. Тетратката за формулари на Вапцаров на 42 листа од кои 19 листа се со авторските текстови ја содржи статијата „Театар и публика“, химните „Неспирно напирай“ и „Огромен град свс звезден покрив“, првата редакција на поемата „Влак“ и неколку песни за деца. Песните од оставнината на Томо Смиљаниќ - Брадина, поетскиот опус за деца на Вапцаров, како и опусот за деца на Спространов кој неопходно налага да биде истражен, би претставувал едно заокружување, преглед, увид, книжевноисториска синтеза на творештвото за деца и младина. Гане Тодоровски посочува дека „Вапцаров пишува детски стихотворби во текот на 1937-та и 1941-та година“⁵. Според професорот Тодоровски, тоа не е случајно. На поетот му било наложено да се вклучи во културно-масовната

³ „Железничарски подем“, г.1. бр. 7 София, 1937, („Весниче за железничарските деца“. Никола Вапцаров, Влак, поема за деца, издателство на Бълг. Работническа партија (комунисти) Младежки оддел. София, 1947, Никола Вапцаров. Влак, 2 издание, изд. Български художник, София, 1984.

⁴ Никола Вапцаров: „Возот“, помакедончил Гане Тодоровски, Детска радост, Скопје, 1993.

⁵ Бојка Вапцарова: Ракописно наследство на Вапцаров, Софија 1982.

дејност на вработените во железно-патниот транспорт, Вапцаров почна да ја пишува поемата „Возот“. Всушност, доколку се потсетиме дека Вапцаров го завршил морнарското машинско училиште, како машински техничар работел на (бугарски) железници. Оттука, и не зачудува неговата творечка побуда, неговата човечка и творечка драма на една „нова религија - моралот на брзината“. И покрај фактот дека поемата настанала по барање, налог, потреба, сепак стиховите на Вапцаров не ни ја откриваат таа наложност. За неа дознавме од исказите на партискиот секретар при ЖП-депото во Софија, Тодор Михајлов. Имено, по зададената задача, Вапцаров требало да создаде песни како политичка пропаганда на работничката класа. Меѓутоа, Вапцаров воопшто не создал стихови какви што од него беа барани или, какви што порачателите очекуваа да слушнат. Наместо тоа, тој создал искрени, вистинити, животни сугестивни песни со што ја потврди својата поетска сугестивност и лиричност. Тука несомнено мораме да се потсетиме на мислењето на д-р Миодраг Друговац, кое гласи: „Вистина лиричар, со класна теза, социјална идеја, но хуманист и уметник“⁶.

*„Досџа иџри, досџа џесни!
Над џораџа, в џланинаџа,
Брезџавинаџа се сџушџа.
Ползи, мракоџи, не се слуша,
Висаџ сиви,
Дождливи,
Мрачни, злосни
Маџлишџана бурносни“.*

Во песните на Вапцаров не пее само машината. Пее и природата. Тие во песните се спојуваат, создаваат единство на човечката желба, потреба и неминовности за освојување на далечните простори. Впрочем, „Возот“ е симбол на човекот и општествениот напредок. Тој е транспарент на умот, транспарент и трансмисија на движечката сила.

⁶ Миодраг Друговац, нав. дело, стр. 64

*„Лејџа човек в ѝростѝор мрачен.
Лејџа возоѝи ѝреку светѝоѝи.
Тежи сводоѝи наоблачен.
Виѝе луѝѝо кијамѝеѝоѝи.“*

Користејќи ја алузијата, параболата, ономатопејата и катренот ангажираниот стих на Вапцаров е лирски ефектен. Неоспорно е дека, како и Брадина, тој е педагог со теза. Меѓутоа, низ својот стих тој воопшто не држи лекции. Неговиот стих е поучен, интересен, и прифатлив за детската возраст.

*„Лејџале во ескадрила
ко воздушна велесила,
Бомбардери сивоѝерци
И Ловѝиски ексѝѝра - сѝѝрелци“.
(„Врабешкаѝѝа зѝговорна дружина“)*

Третата песна во Црвениот бележник на Вапцаров е песната „Война“ која е всушност втора варијанта на песната „Врабчова зговорна дружина“⁷. Разликата помеѓу песните е во скратувањето на само една строфа. Во Првиот бележник на Вапцаров (во кој се наоѓа првата варијанта на „Война“, се наоѓа и песната „Мајка“ и „Думи“ (објавени во истиот број на Занаятчийска кооператива, беседа со песната „Война“).

Борбата за опстанок помеѓу старата надмоќна врана и малите врапчиња, е алузија на единствениот излез за опстанок на „малите“ наспрема „големите“ сили.

Користејќи ја алузијата, во песните на Вапцаров, зборува и машинистот, но и машината:

*„Јас сум сѝѝрела молневиѝѝа
низ маѝлиѝѝѝѝа ѝусѝѝи идам“.*

⁷ Н. Вапцаров: Война. Занаятчиска кооперативна беседа. София г.12 кн. 5.1 февруари 1941: Никола Вапцаров: Врабчова сговорна дружина, изд. Белградски писател, София 1965

Песната „Машинист“⁸ е ода на взаемната љубов помеѓу синот и таткото, но и почит кон работата.

Песните за деца на Никола Јонков Вапцаров се прифатливи од страна на малиот и младиот читател. Тоа е можеби и поради фактот што Вапцаров не можел да биде (остане) имун и да го апстрахира или да го остави на страна сопственото детство. Некои од неговите песни се описи на неговиот сопствен детски (доживеан или отсонуван) свет. Од тој свет, преку неговите песни детето треба само да извлече поука. Вапцаров не ги исмејува своите негативни јунаци (Стрико Јоне) како што не ги возвеличува ни добрите дела, ниту позитивните личности во своите песни. Детето е тоа кое треба да ги открие, да ги разбере и почувствува постојните зла и добрини во секој човек и во опкружувањето. Оттука, повторно се потврдува тезата дека Вапцаров не држи *лекции*, не го потенцира оној „благороден труд на железничарот и неговата готовност за жртва во службата на општеството“⁹.

Песните за деца, сосема точно, според Гане Тодоровски „не се во сенка на неговите, како би се рекло - песни за возрасни“¹⁰, но, исто така, сосема е исправно становиштето на Миодраг Друговац кој вели дека во овие *песни* „има наивност па и некој невешт стих“¹¹. Прифатливо е и инспиративно и мислењето на Димитар Митрев искажано во 1947 година, во кое вели дека Вапцаров е „ретко културен човек (...) ја имаше и таа безусловно потребна условност на *вистински* творец, а имено неговата грижлива и задлабочена работа над целокупната изградба на стихот. Доследен ученик на својот голем учител Мајаковски кој ја разбираше поетската работа навистина како вадење на грам радиј, коешто значи, да пронајде израз што да тежи како нешто целосно и завршено, причината беше во она малку време што можеше да го исполнуе за поетска работа. Но и тоа што тој успеал да ни го остави како литературно наследство и коешто беше родено во оние безрадосни ноќи кога

⁸ Никола Вапцаров: Машинист. Занаятчийска кооперативна беседа, София кн.8,1мат.1941 стр.6-7.

⁹ Коларов: Зборник Никола Вапцаров. София 1947

¹⁰ Никола Вапцаров: Возот, помакедончил Гане Тодоровски, Детска радост Скопје 1993.

¹¹ Миодраг Друговац: нав. дело, стр. 66

крадеше од сонот, за нас - неговите искрени почитатели, тежи навистина како нешто богато, целосно, драгоцено“¹².

И како што се ликот и делото на Рацин, Неделкоски - литературни митови и побуди за нови поетски остварувања, така Вапцаров побуди нови простори за создавање на дела посветени - нему, во негова чест. Трајан Петровски и Адам Пусловиќ се автори на песните со наслов „Вапцаров“¹³.

Во овој контекст, пишувајќи за творештвото за деца и младина на Никола Јонков Вапцаров мораме да споменеме дека тој е автор на уште една (засега позната) збирка песни за деца. Имено, по Втората светска војна во Бугарија е објавена збирката под наслов „Пролет“. Тоа укажува дека Вапцаров не е случаен, и не е инцидентен автор во овој книжевен жанр.

Имено, како поет за деца и младина Вапцаров се јавува и во 1949 година кога е објавен поетскиот избор под наслов „Пролет“. Четири години потоа (1953) под ист наслов („Пролет“) објавени се песните: во првиот циклус „Ше сторим завод“, „Писмо“, „Испанија“, „Пролет“, „Небојте се деца“, „Песен“, „Ботев“, „Химн“, „Думи“, „Спомен“ и „Борбата е безмилосно жестока“, вториот циклус ја опфаќа поемата „Влак“ и песната „Машинист“, третиот циклус со наслов „Врабчова сговорна дружина“ всушност ја претставува истоимената песна.

Трудот и социјалната неправда опеани се и во песната „Не плашете се деца“. Преку тажните и гладни деца потенцирана е вековната делба на луѓето - на сити и гладни, богати и сиромашни, потенцирајќи ја, уште повеќе, преку сопствениот лик на старец, неизгубената вера во подобро утре:

*„Работиме многу,
Работиме од ујиро до мрак,
(...)
И живојот штогаш
радосно знаеме ќе вее, денешнајта мемла
ќе биде сал далечен спомен“.*

¹² Димитар Митрев: „Творечкиот лик на Никола Вапцаров“, *Нов ден*, бр. 6 јули 1947 стр. 44. Митрев е еден од најзначајните македонски литературни историчари и критичари кога е во прашање усвојувањето на опусот на Вапцаров.

¹³ Радомир Ивановиќ: Писатели и дела, Култура, Скопје, 1984 стр. 54

За еден нов свет, за подобар утрешен ден пее и во песната „Ќе градиме фабрика“.

*„Ќе градиме фабрика,
огромна фабрика,
Со цврсти бетонски сидови.
Маж и жени,
неброени,
ќе градиме фабрика на живојот.“*

Вербата и зборот („Зборови“) е тој што може да влијае на човекот, болката, срцето, иднината, на слободата.

*„Има зборови што миѓум го кријат
на срцето што е тврдо и корав
и отров наливаат и вршат
и како забии и железници да сгарат.“*

Вапцаров пее за оние грди, предавнички зборови од кои човекот избувнува како пламен. Меѓутоа, постои збор што ги руши сите бариери, кој отвора златни порти („Химна“), збор, како детски победнички марш, збор величествен и еден.

*„Град огромен, со покрив свезден
и сонца електрични без број.“*

За вербата, зборот, љубовта кон татковината, тешкиот „бесмислен“ живот, Вапцаров размислува соочен со смртта, во миг на борба со самиот човек, во мигот на распетие меѓу животот и смртта:

*„Рафал и смрт... а што е тоа си црв,
Тоа е толку логично и грубо.
Но, во луѓата ќе сме пак со тебе
Мој народе, бидејќи си се љубевме.“*

Рековме дека Вапцаров не е инцидентен автор во овој книжевен жанр. Тоа, пак, го потврдува многу пати искажаното становиште дека на македонската книжевна историја и останува должност, чест и задоволство, задача и неопходност од перманентните, студиозни, сеопфатни научни истражувања, докомплетирања, доосветлувања на животите и делата на нашите дејци од периодот меѓу двете светски војни. Нималку лесна задача, но, само така може да се спојат алките на развојот на нашата литература (и на литературата за деца и младина). Но, притоа, сепак, при давањето оценки, судови, мислења, ставови, погледи мора да се има на ум дека никогаш се не е до крај истражено. Секогаш (или понекогаш) на виделина излегуваат нови дела, делови од творби. Впрочем, сето тоа се должи и на времето на нивното настанување (политички, социјални, економски, културни услови... бројни списанија и весници во земјава и странство, во кои авторите објавувале, бројни странски архиви кои треба да се прегледаат за да се даде „конечен“ суд). Ова секако се однесува и на творештвото за деца на Вапцаров.

Вапцаров е прво дејие на Иван (Јонко) Вапцаров и Елена Везјова. Во Разлог го завршува 4-ош клас гимназија и по желба на неговото татко заминува во Варна каде во 1932 г. го завршува морнарското машинско училиште. Работи како машински техничар во еден буџарски трговски пароброд, патува до Цариград, Александрија и Каиро. Од ова време, под влијание на овие патувања напишана неговата прва „Писмо“. Воден од желбата и од потребата да е поблиску до народот и неговите страдања, Вапцаров го пишува своето морско и работи како машински техничар во фабриката за хартија во с. Кочериново, каде, поради својата политичка активност ја губи работата, а како последица на тоа неколку месеци е без работа и живее на работ на егзистенција. Материјалната положба, болестите, полициските прогони го принудуваат да прифати каква било работа. Во овие тешки животни услови Вапцаров е активен во литературните и политичките животи. Еден е од основачите на литературниот весник „Литературен критик“, како и на Македонскиот литературен кружок во Софија (1938-1941). Но, „дојде нападот на Хитлерова Германија над Советскиот Сојуз и весникот беше сопреен од

цензурајќа. За Вајцаров сега имаше само еден излез: да ги посвети сите сили на антифашистичкиот отпор (...) и сега своја активност да ја стави во служба по организирањето на минимално саботажничка дејност (...) постојано месечна саботажничка работа Вајцаров беше уапсен од фашистичката бугарска полиција (...) На 23 јули 1942 година постојано инквизиции (...) беше спроведен на интерноменталниот спроведеник во Софија“ (Димитар Мишев: „Творечкиот лик на Никола Јонков Вајцаров“, „Нов ден“, Скопје бр. 6, јуни, 1947, стр. 21).

Никола Ј. Вајцаров е автор на поетските книги „Мотивни песни“ (Софија, 1940), Антиологија (Софија, 1946), драмата во три чина Девејниот бран (1935) која е кај нас прикажана по Втората светска војна. Исто така, Вајцаров е автор и на поезиите: „Химери“, „Таинството на белојот утрко (1930), „Тага“, „Сон во планината“ (1930), „Далеку над бродот планината се вее“, „Вера“, „Романтика“, „Песна за човеот“, „Реферат“, „Зборови“, „Историја“, „Рибарски живот“, „Историја“, „Не, сега не е за поезија“, „Клучот“, „Денот“, „По заод“, (...) Својата прва песна Вајцаров ја објави во интервентниот весник „Борба“ (15 јуни 1926г.). Со тоа, првата фаза на неговото творештво би требало да се прошири на периодот од 1925 до 1934 година според Радомир Иванов: „Септембар“, Скопје, I. 4, бр. 8 декември 1986, стр. 64.

До денеска, името на Вајцаров, преку неговите творби, се појавило на словенска јазика во светот. Овде, пред сè, мислиме на неговите песни. Вајцаров или Багрички, како и многумина пред него и по него, високата слава и признание не ја доживеа за сопствениот живот. Во неговите случај, „со неоптимална брзина, само по неколку години од неговата смрт, слава му се разнесе по сите меридијани на светот, го прифатила и присвоила над словенска јазика и литература широм светот.“ (Гане Тодоровски). Во 1952 година, помеѓу 72 кандидати Вајцаров ја доби почесната награда за мирот.

Никола Јонков Вајцаров е во нашиот стомен и нашиот свет и како што Димитар Мишев рече „штој секогаш ќе биде роден и близок до нас и

со својата прекрасна поезија за македонската наша земја, со својата одана синовска љубов кон неа, кон нејзината вековна борба за слобода и национално оцелокување“.